

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

CURS SPECIAL DE ISTORIE ANTICĂ A ROMÂNILOR
ISTORIA RELIGIEI ROMANE

Autor și Titular: Prof.univ.dr. Nelu ZUGRAVU

ANUL III
SEMESTRUL I
2016-2017

C U P R I N S

Capitolul I. Terminologia religioasă latină / 3

Capitolul II. Trăsăturile generale ale religiei romane / 8

I. Caracteristicile fenomenului religios roman / 8

1. Caracter politic / 8

2. Caracter conservator / 9

3. Caracterul contractualist / 10

4. Caracterul ritualist / 10

5. Caracterul deist / 11

II. Structura religiei romane / 11

1. Sacra / 11

2. Ritus / 12

3. Ludi / 12

III. Categoriile de zei romani / 12

1. Di Indigetes / 12

2. Di Nouensides (Nouensiles) / 12

3. Di Consentes / 12

Tema de control / 13

Bibliografie / 13

CAPITOLUL I

TERMINOLOGIA RELIGIOASĂ LATINĂ

Unul dintre aspectele cele mai interesante ale fenomenului religios roman îl reprezintă „originalitatea vocabularului” din sfera sacrului. Acesta reflectă maniera proprie în care romanii au conceput raporturile dintre om și divinitate sub toate aspectele lor – liturghie, rituri, spațiu consacrat, ierarhie etc. Pentru a înțelege mai bine problemele discutate în paginile ce urmează, vom aminti aici cele mai importante și mai des uzitate noțiuni religioase.

I. *Sakros, sacer, sacrum, sanctum, sanctus*

1. *Sakros* reprezintă, așa cum au arătat specialiștii, cea mai veche expresie latină a sacrului; termenul apare pe *Lapis Niger*, document epigrafic de o excepțională importanță datând din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.H., descoperit în 1899 în *Comitium*, în zona unde, după tradiție, Romulus ar fi fondat sanctuarul lui Vulcan (*Volcanal*-ul). El semnifică „ceea ce există realmente, ceea ce este conform cu natura însăși a lucrurilor”, dar desemna și un lucru, un obiect, o persoană, o ofrandă care au dobândit, prin poziția lor deosebită, prin decizie, printr-un act ritual (*sacrificium, immolatio* etc.), prin nerespectarea unei prohibiții (*sacri-legium* – „încălcarea a ceea ce a fost stabilit solemn printr-o lege religioasă (*lex*), fărădelege, nelegiuire, ticăloșie, impietate, profanare”) etc., un statut ontologic diferit de cel uman (*profanam*), fiind separate de acesta și rezervate în exclusivitate zeilor.

2. *Loca sacra* („locuri sacre”) erau toate locurile destinate cultului public al zeilor. Noțiunea generală care le desemna era aceea de *fanum* – loc consacrat solemn de către pontifici. Cele mai cunoscute *loca sacra* sunt:

- *Ara* (pl. *arae*) – „căminul, casa zeului”; altar în forma sa cea mai simplă – din brazde de pământ, pietre, iarbă etc.
- *Altaria* (sg. *altare, altar, altarium*), termen rar și târziu, folosit aproape exclusiv numai la plural; desemna partea superioară a altarului propriu-zis, unde se ardeau victimele consacrate divinităților din înalt.
- *Focus* (pl. *foculi*) – „vatră, cămin”; era o categorie aparte de altar, de obicei portabil (de exemplu, *tripodes*), destinat în special sacrificiilor pentru zeii infernali.

- *Templum* (pl. *templa*) – termen cu dublă accepțiune: **1)** el desemna – așa cum ne informează Varro – spațiul patrulei delimitat de preoții auguri în cer (*regiones caeli*) și pe pământ, în interiorul căruia aceștia luau auspiciile; **2)** edificiu consacrat zeilor în urma a două ritualuri religioase, anume *inauguratio*, prin care augurii delimitau și fixau printr-o formulă solemnă terenul pătrat rezervat ridicării monumentului, eliberând locul respectiv de orice ipotetică grevare religioasă și punându-l, astfel, la dispoziția oamenilor (*locus liberatus et effatus*), și *consecratio*, prin care pontificii, secondați de reprezentantul statului (de obicei, un magistrat) însărcinat cu dedicarea sanctuarului (*magistratus dedicat*), îl transferau în proprietatea divinității (*pontifex consecrat*).
- *Mensa (sacra mensa)* (pl. *mensae, sacrae mensae*) – masă (masă sacră) aflată în inventarul templelor, fiind destinată ofrandelor ce urmau a fi consacrate (alimente solide, vin, bani, flori, coroane) și instrumentarului necesar sacrificiului.
- *Sacrarium* – capelă, încăperea „ascunsă” din interiorul unui edificiu public, unde se păstrau obiecte sacre misterioase – *hastae Martis* („sulițele lui Marte”), *ancilia* („scuturile sfinte”), *lituus Romuli* („bastonul augural al lui Romulus”), *thensa Jovis O. M.* („carul sfânt al lui Iupiter Optimus Maximus”), statuile penajilor etc. - și unde aveau acces doar preoții.
- *Pom(o)erium*-ul (< *post murum; post moerium* - „în spatele zidurilor”) – incinta sacră a Romei trasată de întemeietor.

3. Persoane sacre

- *Sacerdos* („sacerdot, preot”) – cel însărcinat cu îndeplinirea ceremoniilor religioase (*sacra*). Un *sacerdos* trebuia să aibă o calitate fundamentală: să fie *castus* – noțiune care, ca substantiv, înseamnă „care se conformează (care știe, care respectă) regulilor sau riturilor”, iar, ca adjectiv, semnifică „pur”; contrariul său este *incestus* – „impur”, sau *profanus* – „impiu, ignorant”.
- *Homo sacer* („om sacru”) – persoana asupra căreia plana un sacrilegiu de neispășit, cum ar fi lovirea tatălui, vinderea soției, trădarea clientului sau, dimpotrivă, neloyalitatea față de patron, încălcarea hotarelor unei proprietăți, aprecierea de către popor drept criminal, atentatul la inviolabilitatea tribunilor plebei, pângărirea purității (*castitas*) unui cult; *homo sacer* era declarat și cel a cărui înfățișare naturală contravenea ordinii firești (*monstrum*) – hermafrodiți etc. Toți acești indivizi erau „extrași” din lumea oamenilor și

abandonați zeilor, care – singuri – le hotărau soarta; moartea lor era considerată legitimă.

4. *Sanctum, sanctus*. Era considerat *sanctum, sanctus* („sfânt”) orice lucru care nu era nici *sacrum*, adică nu se afla în proprietatea unei divinități, nici *profanum*, deci nu aparținea oamenilor, dar care fusese declarat inviolabil (*sacrosanctus*) printr-o lege numită *lex sancta* sau *lex sacrata*; cei care o încălcau deveneau pasibili de pedeapsa capitală. *Loca sancta* („locuri sfinte”) erau zidurile și porțile Romei, ale municipiilor și coloniilor, tratatele internaționale (*foedera*), jurământul (*sacramentum*), tribunii plebei (*tribuni plebis*), proprietățile.

II. *Religio, religiosus, religiosum*

1. *Religiō* este un termen intrat târziu în vocabularul religios latin (sfârșitul Republicii), conținutul său neacoperind complexitatea fenomenului pe care-l desemnează. Latinii foloseau expresia verbală *colere deus (deos)* – „a cinsti, a venera, a celebra, a respecta cu sfințenie pe zeu (pe zei)”, din care derivă construcția substantivală *cultus deorum* - „cultul zeilor”; „*religio id est cultu deorum*” („religia este același lucru cu cultul zeilor”) scria, foarte explicit, Cicero; prin urmare, *religia romană se definea ca un ansamblu de practici, de tehnici, de acte culturale, de ceremonii dedicate zeilor*. Etimologia termenului *religio*, strâns legată de semnificația lui, e incertă, încă din antichitate formulându-se mai multe opinii. Cea care reflectă cel mai bine concepția romană despre religie a fost propusă de Cicero; în lucrarea *De natura deorum (Despre natura zeilor)*, gânditorul latin, urmărind diferența dintre credința adevărată (*religio*) și cea excesivă (*superstitio*), lega *religio* de *relegere* – „a cerceta, a verifica, a interpreta (cu atenție), a înțelege (corect)”. *Religia (religio)* însemna, așadar, actul de a acorda zeilor cinstea cuvenită, dar acest respect izvora dintr-o atitudine limitată strict la scrupulul cultural, lipsită de orice implicare subiectivă. Adevăratul credincios (*religiosus*) se comportă față de zei neutru, sentimentul fiind, în materie de religie, un defect; din pasiune, creatoare de angoase și credulitate, se nasc ateismul și, mai grav, superstiția (*superstitio*), adică credința falsă, fondată pe o cunoaștere și o înțelegere greșite ale naturii divinităților, ale raporturilor muritorilor cu aceștia și ale modului de manifestare a lor în lume.

2. *Religiosus (religiosum)* avea atât o conotație pozitivă, cât și una negativă: **1)** *religiosi* erau, așa s-a văzut deja, cei care manifestau respect față de divinitate; **2)** *religiosi*

puteau fi și cei care exacerbau credință, fiind dominați de afecte, așadar *superstitiosi*; **3)** *religiosum* caracteriza orice realitate protejată prin însăși natura sa împotriva oricărei folosințe neîngăduite, fără a fi nevoie pentru aceasta să facă obiectul unei *consecratio* sau al unei legi – de exemplu, *festi (feriae) dies* („zile de sărbătoare”, închinare zeilor, grevate de numeroase interdicții) și *religiosi dies* („zile de prost augur”, ce aminteau de evenimente dezastruoase); **4)** în sfârșit, aveau caracter religios locurile de cult private sau cele cărora tradiția le dăduse o valoare simbolică aparte și un statut existențial deosebit (*loca religiosa*), respectiv mormintele (*sepulcra, monumenta*), edificiile ridicate pentru cultul particular al zeilor sau din provincii, neconsacrate de pontifici, locurile lovite de fulger, *casa* sau *tugurium Romuli* („coliba lui Romulus”), *ficus Ruminalis* („smochinul Ruminal”) sub care fuseseră alăptați Romulus și Remus, *palus Caprae* („mlaștina Caprei”), în proximitatea căreia dispăruse întemeietorul Romei ș.a.

III. *Credo* – „a crede”

IV. *Fas* – termen aproape intraductibil; sensul său ar fi acela de „drept divin (*ius divinum*), voință a zeilor, dreptate cerească, permisiune dată de divinitate”. *Fas* se află în opoziție cu *ius* – dreptul uman, dar, spre deosebire de acesta, nu este supus cauzisticii, nu poate fi interpretat – el există (*fas est* – „este îngăduit de zei, este corespunzător prescripțiilor religioase”) sau nu (*fas non est* – „nu este îngăduit de legalitatea divină, este contrar naturii cosmice”) – așadar, *fas* este absolut, întrucât aparține numai zeilor; de aici, ideea că ceva (un spațiu, un interval de timp) poate fi *fastus*, adică autorizat de legea divină, ori *nefastus*, așadar interzis de dreptul religios.

V. *Pio* – „a purifica, a expia, a onora după rit, a cinsti”; din sfera sa fac parte noțiunile: 1) *piaculum* – „sacrificiu purificator sau ispășitor”; 2) *expio, -are* – „a curăța de impurități, de pângărire, a ispăși, a împăca (a liniști) divinitatea; 3) *pietas* – termen cu o încărcătură semantică foarte complexă; el definea atitudinea de acceptare respectuoasă a raporturilor instituite prin tradiție (*mos*), care asigurau buna rânduire și funcționare a societății și naturii, respectiv a celor de reciprocitate, privind membrii aceleiași comunități (familie, gintă, cetate) sau din grupuri diferite (străini, aliați, inamici, protejați), și a celor asimetrice, dintre indivizi și tot ceea ce le este superior – divinitatea, patria, umanitatea; prin urmare, a da dovadă de *pietas* presupunea, pentru un roman, a onora pe zei cu sufletul curat și sincer, evitând cu grijă

erorile rituale, superstiția sau ofensa adusă divinității, a sluji statul chiar cu prețul sacrificiului suprem (*devotio*), a respinge ca pe o ticăloșie (*maleficium*) orice transgresiune politică, socială și religioasă care ar pune în pericol edificiul public sau pacea cu zeii (*pax deorum*), a accepta ca pe un fapt natural *potestas* („puterea”) absolută a lui *pater familias* și a interpreta ca pe o monstruoasă ce trebuie îndepărtată orice atentat la adresa ei, a respecta angajamentele față de aliați, a te simți obligat față de străini, a trata chiar pe dușmani după legile unui *bellum iustum*; 4) toate acestea însemnau a fi *pius* – „corect, pur, neprihănit, respectuos”; 5) opus lui *pius e impius* („nelegiuit, impur”).

VI. *Ritus* (pl. *ritus*) – „rit, obicei religios, datină”; ritul era o acțiune desfășurată conform normelor transmise de strămoși prin care se stabileau raporturi cu lumea divină.

VII. *Venerari* – termen rezervat exclusiv pentai a exprima efortul omului de a dobândi bunăvoința, favoarea, grația nemuritorilor, așadar „a venera, a onora, a cinste pe zeii”.

VIII. *Dedico* – „a consacra zeilor, a dedica”.

CAPITOLUL AL II-LEA

TRASATURILE GENERALE ALE RELIGIEI ROMANE

I. Caracteristicile fenomenului religios roman

1. Caracterul politic. La Roma, cultul zeilor era unanim considerat o însușire firească a omului, fiind practicat de acesta numai în calitate sa de membru al comunității politice: prin urmare, religia romană, ca și cea a altor popoare antice, se definește ca un raport ce unea o zeitate cu un grup uman. Acest statut decurgea din următoarele aspecte: **a)** Religia avea prioritate în fața oricărei alte acțiuni publice sau private și trebuia îndeplinită indiferent de statutul persoanelor și de conjuncturi. Istoria romană oferă numeroase exemple în acest sens. Putem aminti aici cunoscutul episod din timpul asediului Romei de către gallii senoni în anul **390 î.H.**, care are ca erou pe C. Fabius Dorsuo: trebuind să îndeplinească sacrificiile ce reveneau ginții Fabia pe colina Quirinal, „încins în acest scop cu toga după datina gabină, purtând pe brațe obiectele cultului religios, coborî din Capitoliu, trecu printre străjile dușmane, fără să se singhisească de strigătele și amenințările acestora, și ajunse pe colina Quirinală; de acolo, după oficierea tuturor celor convenite, se întoarse în Capitoliu la ai săi, în aceeași ținută, cu aceeași privire neclintită și cu aceeași încredere că zeii, a căror cinstire nimic n-a împiedicat-o, nici măcar teama de moarte, vor fi prielnici romanilor”. *Neglecta religione* („disprețul / neglijarea prescripțiilor religioase”) ar fi atras mânia zeilor (*ira deorum*), dezastrele personale și, mai ales, comunitare. **b)** La Roma, cultul public (*sacra publica*) și cel privat (*sacra privata*) erau legate indisolubil, căci ele fuseseră întemeiate o dată și se găseau sub aceeași autoritate religioasă – pontificii, care vegheau la practicarea și respectarea lor. **c)** Religia era o „bransă a administrației publice”, statul fiind pentru individ „mediatorul natural” între el și zei; cu alte cuvinte, orice cult își datora existența legitimării lui de către autoritatea politică. „Nimeni să nu aibă zei proprii, nici zei noi, nici străini, ci numai pe cei recunoscuți oficial” proclama „constituția” religioasă a lui Cicero (*Leg.*, II, 8, 19). Între stat și religie exista o legătură inextricabilă, întrucât cetatea era spațiul unde locuiau oamenii și zeii, care o slujeau împreună; de aceea, între magistrații și sacerdoții romani e adesea imposibil de făcut o distincție netă. căci „ambele categorii administrau, împreună cu Senatul, viața religioasă din *res publica*” (J. Scheid). **d)** Consecința firească a acestui fapt e că, în materie de

credință, la Roma, inovația nu era niciodată opera unei inițiative private, ci o decizie a statului. Actele culturale particulare erau acceptate numai dacă se desfășurau conform uzanțelor recunoscute. Adoptarea unor zei străini, introducerea unor rituri noi, săvârșirea unor ceremonii inovatoare, instituirea de sărbători, consacrarea de temple pentru divinități „peregrine” (străine) etc. puteau fi determinate de mai mulți factori, precum: manifestarea unor *miracula* (miracole) sau *prodigia* (evenimente naturale sau umane extraordinare, minunate, monstruoziități etc.), producerea unor calamități (epidemii etc.) imposibil de izbit cu mijloacele religioase autohtone, iminența unor pericole publice, săvârșirea unor sacrilegii a căror neispășire ar fi avut implicații religioase sociale și morale grave, întâmplarea unor evenimente nefaste pentru Republică, transferul prin procedeul juridic numit *evocatio* („chemare” < *evoco* – „a chema afară, a scoate afară, a chema să vină”) etc. Tratatamentul aplicat celor vinovați de practici religioase contrare uzajului tradițional, ca și religiilor noi și străine, neacceptate oficial, era foarte aspru. Se cunosc numeroase cazuri în care autoritățile statului au intervenit, adesea cu brutalitate, pentru eradicarea sau punerea sub control a „erezilor”, superstițiilor și cultelor nerecunoscute oficial (*externa superstitio, externae religiones*), manifestate cu intensitate mai ales în timpul calamităților naturale sau al crizelor politice. Așadar, cultul religios roman a fost exclusivist, între calitatea de cetățean și aceea de adept al zeilor strămoșești fiind o echivalență perfectă.

2. Caracterul conservator. S-a vorbit adesea despre imobilismul religiei romane, fapt care poate fi probat cu mai multe argumente: **a)** Perpetuarea încă din timpurile regalității și ale Republicii timpurii până sub Principat a unor preoții precum *rex sacrorum, regina sacrorum, flamines, flaminicia Dialis, virgines Vestales, Ilviri* (din 367 î.H., *Xviri*; din 51 î.H., *XVviri sacris faciundis, augures, pontifces, fetialis, luperci, salii, fratres aruales* ale căror competențe au rămas aceleași aproape timp de secole ori s-au schimbat foarte puțin. **b)** Arhaismul sarcinilor ceremoniale, al simbolurilor funcțiilor, al vestimentației și al interdicțiilor ritualice care punctau existența și activitatea preoților unora dintre acești sacerdoți. **c)** Celebrarea unor sărbători, rituri și jocuri și respectarea semnificației religioase a unor zile a căror vechime coboară în preistoria Orașului. **d)** Conservatorismul perfect al artei augurale, adică luarea sau primirea auspiciilor de către auguri sau de către magistrați investiți cu *imperium* („putere suverană de a lua toate măsurile după propria voință, chiar în afara legilor; comandament”, fără de care nici o activitate publică sau privată nu putea avea loc. Acest ritual datează de la întemeierea Romei, fiind descris pe larg de Titus Livius. **e)**

Utilizarea neschimbată, fără omiterea nici unui cuvânt, a formulelor cu valoare sacramentală din rugăciuni, sacrificii sau rituri publice sau private. **f)** Celebrarea liturgiilor, săvârșirea sacrificiilor rituale, pronunțarea formulelor însoțitoare, succesiunea gesturilor în actele culturale erau realizate fără nici o implicare subiectivă din partea officiantului și în strictă conformitate cu tradiția (*mos*) constituind o garanție a pertinentei în materie de religie. **g)** Supremația constantă a divinităților romane chiar și atunci când, din punct de vedere religios, statul roman ajunsese o sumă de păgânisme. Împărații înșiși, în calitatea lor de *pontifex maxirmis*, au reprezentat până la sfârșitul păgânismului, în ciuda înclinațiilor de credință non-romane ale unora dintre ei, depozitarii puterii sacre a Romei, abaterile mai grave atrăgând imediat dezaprobarea spiritelor conservatoare.

Această caracteristică a religiei romane nu trebuie, totuși, exagerată. Schimbările survenite în interiorul societății romane înseși și extinderea teritorială continuă, soldată cu încorporarea unor populații diverse și, implicit, a unor patrimonii spirituale diferite, au antrenat modificări ale unor paliere din sfera sacralului, corpul sacerdotal jucând, în acest sens, un rol esențial.

3. Caracterul contractualist. Ca multe dintre religiile antice, cultul roman era un fel de negociere între om și nemuritori, exprimată în formula *do ut des* („dau ca să îmi dai”). De ce, totuși, în religia romană acest aspect este mai pronunțat? Una dintre noțiunile-cheie ale religiei romane era aceea de *pax deorum* („pacea zeilor”), prin care libertatea omului era pusă în relație cu cea a zeilor, făcând din ei parteneri egali într-un neconținut schimb de prestări reciproce. De aici, ideea de obligație juridică mutuală (*fides*), care presupunea, pe de o parte, respectarea cu serupulozitate a religiei strămoșești, transmisă, „oarecum”, chiar de zei, „deoarece aceia care au trăit în vremurile de demult erau mai aproape în timp de zei”, iar, pe de alta, îndeplinirea întocmai a promisiunilor (*vota*, sg. *votum*) făcute divinității, indiferent de natura lor (ridicarea de temple, instituirea de jocuri sau sărbători, închinarea de ofrande etc.), de circumstanțe și de durata scursă din momentul făgăduinței.

4. Caracterul ritualist. Religia romană era, așa cum am văzut de altfel, un act prin excelență pozitiv, care n-avea nimic de-a face cu teologia, emoția, imaginația sau speculația individului. Religia însemna cultul zeilor („*religione id est cultu deorum*”, cum scria Cicero), adică săvârșirea întocmai a riturilor strămoșești fără neglijarea nici unui detaliu și respectând strict individualitatea divinităților. Plutarh scria că „în timpurile mai vechi, ei /romanii - n.n./

au făcut de treizeci de ori același sacrificiu, deoarece se părea că se produsese vreo lipsă sau știrbire în rânduială. Așa de mare era respectul romanilor pentru zei”.

5. Caracterul deist. Unii cercetători ai fenomenului religios au aplicat religiei romane arhaice calificativul de „predeistă”, echivalând conceptul de *numen*, care în limba latină desemnează ideea de „putere (forță, voință, activitate) divină (exprimată de un zeu); zeu”, cu cel de *mana*, care exprimă credința specifică gândirii primitive în forțe, energii spirituale difuze, impersonale, chiar dispersate în suporturi materiale, ce au precedat „nașterea” divinităților. Cu alte cuvinte, în cea mai veche religiozitate romană lipsea noțiunea de *deus* („zeu”), așadar de existență divină personalizată, zeitățile fiind reprezentate prin obiecte înzestrate cu forță divină. Printre argumentele invocate de predești în acest sens îl constituie așa-numitele reminiscențe fetișizante sau de sorginte magică din religia romană, care valorizau piatra (*Iupiter Lapis* < *lapis* – „piatră (de cremene), silex”, deci „Iuppiter Piatră”), focul (*Vesta*, zeița focului sacru, identificată cu însăși „flacăra vie”) etc. Georges Dumézil a demonstrat că simulacrele respective nu înfățișau divinitatea, ci erau simboluri ale ei. Pe de altă parte, conceptul de *numen* ca echivalent pentru *deus* apare abia la începutul Imperiului ca sinonim poetic pentru „zeu”. În latină există cuvântul *deus* – „zeu”, cu sinonime în majoritatea limbilor indo-europene, care desemnează „o existență individuală, personală, deplin constituită”.

II. Structura religiei romane

Conform izvoarelor antice, religia romană avea o structură tripartită:

1. **Sacra** („cultele”) cuprinzând, printre altele, ceremoniile regulate și solemne aflate în competența magistraților și a preoților poporului roman; ele erau de mai multe feluri: **a) sacra publica**, celebrate în profitul statului roman; **b) sacra popularia**, respectiv ceremoniile publice la care participau toți cetățenii, nefiind atribuite spre celebrare nici unei familii; **c) sacra peregrina**, respectiv cultul dedicat zeităților acceptate de stat (*dii peregrini*); **d) sacra privata**, adică ceremoniile, riturile, sărbătorile (*feriae*) săvârșite de indivizi, familii (*familiae*) și ginți (*gentes*), cum ar fi ceremoniile nupțiale, cultul zeilor părintești (*dii patrii*), *dies natalis*, sărbătoarea majoratului etc.; **e) sacra gentilicia** erau, inițial, un gen aparte al cultului privat, fiind specifice unor asociații familiale (*gentes*), dar care, în timp, au devenit publice; **f)**

sacra municipalia: erau cultele care, la început, aparțineau peregrinilor (străinilor, non-romanilor) din *civitates* autohtone și care apoi au primit cetățenia romană.

2. *Ritus* („ritul”), respectiv maniera de celebrare a actelor religioase.

3. *Ludi* („jocuri”), instituite din vechime cu scopuri religioase și multiplicare în decursul timpului; ele pot fi împărțite în două categorii: *jocurile publice* (*ludi publici*); *jocurile private* (*ludi privati*), în special de natură funerară (*ludi funebres*), organizate de particulari, constând, mai ales, în lupte de gladiatori; uneori erau urmate de ospete publice și reprezentații scenice.

III. Categoriile de zei romani

Izvoarele literare și epigrafice permit să se aprecieze că, până la cel de-al doilea război punic, care a generat schimbări radicale în universul religios, romanii clasificau zeitățile în două grupe:

1) *Di Indigetes*, considerați zei autohtoni, „naționali”, în opoziție cu cei noi, admiși recent în panteon (*Nouensides*, *Nouensiles*). Se apreciază că divinitățile respective erau invocate în cataloagele-numite *indigitamenta*, care cuprindeau numele (*nomina*) zeilor și funcțiile (*officiis*) lor. Printre *di Indigetes* se numără zeii celui mai vechi calendar roman – Ceres, Faunus, Ianus, Iupiter, Liber (și Libera), Mars, Neptun, Quirinus, Saturnus, Tellus, Terminus, Vesta, Vulcan etc.

2) *Di Nouensides* (*Nouensiles*) – zeii noi, importați; ei reprezentau zeitățile peregrine (*dii peregrini*) acceptate de stat.

3) *Di Consentis*, respectiv un grup de 12 divinități, 6 masculine și 6 feminine, respectiv: Iupiter și Iunona, Neptun și Minerva, Marte și Venus, Apollo și Diana, Vulcan și Vesta, Mercur și Ceres.

TEMA DE CONTROL:

Folosind edițiile de izvoare menționate mai jos, realizați un material privitor la politica religioasă a unuia dintre împărații romani (la alegere) (zeități, construcții religioase, superstiții etc.):

- Cassius Dio, *Istoria romană*, studiu introductiv Gh. Ștefan, traducere și note A. Piatkowski, București, II (1977), III (1985)
- Herodian, *Istoria Imperiului roman după Marcu Aureliu*, traducere, introducere și note de R. Alexandrescu, București, 1960
- *Istoria augustă*, studiu introductiv V. Iliescu, partea I traducere și note D. Popescu, partea a II-a traducere și note C. Drăgulescu, București, 1971
- *Res Gestae divi Augusti. Faptele divinului Augustus. Praceiß Sebastog qeog*, ediție trilingvă, traducere și glosar latin-grec de M. Alexianu și R. Curcă, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de N. Zugravu, Iași, 2004
- Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari*, traducere din limba latină, prefață și anexe Gh. Ceașescu, Debrecen, 1998

BIBLIOGRAFIE

- Enciclopedia civilizației romane*, coordonator științific D. Tudor, București, 1982
- Împărați romani. 55 de portrete de la Caesar la Iustinian* editate de Manfred Clauss, traducere din limba germană și note de Adolf Armbruster, București, 2001
- Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, traducere de Dragoș Cojocaru, Emanuela Stoleriu, Dana Zămosteanu, Iași, 2003
- Eugen Cizek, *Istoria Romei*, București, 2002